

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.03

УДК 340.12:004

Черкас М. Є.,
кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри теорії та
історії права Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
ORCID: 0000-0002-6939-9545

ДЕФОРМАЦІЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Статтю присвячено комплексному аналізу деформації правосвідомості в епоху цифровізації як складного соціально-правового феномену, що формується під впливом стрімкого розвитку цифрових технологій та трансформації інформаційного середовища. Обґрунтовується, що цифровізація істотно змінює способи сприйняття права, механізми формування правових знань, оцінок і моделей правової поведінки як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. У роботі розкрито зміст правосвідомості в умовах інформаційного суспільства, визначено основні чинники її трансформації, а також окреслено характерні форми деформації, зумовлені цифровим середовищем, зокрема правовий нігілізм, спрощене або фрагментарне сприйняття права, алгоритмізоване мислення та зниження критичності правових оцінок.

Окрема увага приділяється аналізу позитивного та негативного впливу цифровізації на правосвідомість. До позитивних аспектів віднесено розширення доступу до правової інформації, підвищення прозорості діяльності органів публічної влади, розвиток електронного правосуддя та електронних сервісів, що сприяють формуванню правової обізнаності й залученості громадян до правового життя. Водночас наголошується, що цифровізація породжує низку ризиків і загроз, зокрема маніпулювання правовою інформацією, поширення дезінформації, знецінення права внаслідок його надмірної технізації, а також підміну правових цінностей алгоритмічними рішеннями, що може призводити до стійких деформацій правосвідомості.

У статті обґрунтовується необхідність вироблення науково виважених підходів до мінімізації негативних наслідків цифровізації для правосвідомості шляхом удосконалення правової освіти, розвитку правової культури, посилення етичних стандартів цифрового врядування та забезпечення балансу між технологічними інноваціями й фундаментальними цінностями права.

Ключові слова: правосвідомість, деформація правосвідомості, цифровізація, правова культура, інформаційне суспільство, цифрове право, правові цінності.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та їх поширення в усіх сферах суспільного життя зумовлюють глибокі трансформації правової системи, правової культури та механізмів правового регулювання. Цифровізація впливає не лише на форми правозастосовної діяльності, а й на сприйняття права, його соціальне призначення та ціннісні орієнтири, що відображається на стані правосвідомості індивідів і соціальних груп. У сучасному інформаційному суспільстві право дедалі частіше осмислюється через цифрові платформи та електронні сервіси, які формують правові знання, оцінки та моделі поведінки.

Разом із позитивними ефектами цифровізації – розширенням доступу до правової інформації, підвищенням оперативності правосуддя, розвитком електронних форм правової взаємодії – посилюються й негативні тенденції, пов'язані з деформацією правосвідомості. Йдеться про фрагментарне та спрощене сприйняття правових норм, підміну юридичного аналізу поверхневими інформаційними інтерпретаціями, поширення правового нігілізму тощо. Додатковими чинниками деформації правосвідомості в цих умовах виступають інформаційне перевантаження, алгоритмічне формування правових уявлень, поширення дезінформації у цифровому середовищі, а також нерівний доступ до цифрових правових ресурсів.

Незважаючи на зростання кількості досліджень із питань цифровізації права, проблема деформації правосвідомості в умовах цифрової трансформації залишається недостатньо систематизованою. Наукові

праці здебільшого зосереджені на окремих аспектах цифрового правосуддя чи електронного урядування, тоді як комплексний аналіз змін правосвідомості, форм її викривлення та наслідків для правової системи потребує подальшого розвитку, що зумовлює актуальність відповідних наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які в тій чи іншій мірі зверталися до даної проблематики слід назвати О. П. Андрущенко, Ю. Г. Барабаш, Р. О. Гаврилюк, С. О. Костенко, Н. М. Крестовська, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, В. І. Тимошенко, Ю. А. Шкіндер, Н. Д. Янчук.

Постановка завдання. Метою наукової статті є комплексне дослідження деформації правосвідомості в умовах цифровізації суспільства та визначення основних чинників, форм і наслідків такого процесу для сучасної правової системи. Для досягнення поставленої мети у статті визначено такі завдання: з'ясувати зміст правосвідомості в сучасних умовах, дослідити вплив цифрових технологій на формування та трансформацію правових уявлень і моделей правової поведінки, визначити основні прояви деформації правосвідомості в цифровому середовищі, а також окреслити можливі шляхи мінімізації її негативного впливу на сучасний правопорядок.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація, як процес глибокої техніко-соціальної трансформації, суттєво впливає на всі сфери суспільного життя, зокрема на право та правосвідомість. У контексті інформаційного суспільства правосвідомість, що репрезентує сукупність правових уявлень, переконань, оці-

нок та мотивів поведінки, зазнає значних змін під впливом цифрових технологій. Розвиток нових форм комунікацій, широкий доступ до масивів правової інформації, функціонування онлайн-платформ правосуддя та цифрових сервісів юридичної підтримки створюють нові умови для усвідомлення права та практики юриспруденції. Водночас це породжує ризики деформації правосвідомості, прояви якої можуть виявлятися у спрощеному, маніпульованому або викривленому сприйнятті правових норм.

Завдяки процесам цифровізації виникають нові елементи в системі права, водночас відбувається і переосмислення та подальший розвиток усталених правових категорій, як слушно зазначає Н. Д. Янчук. Так, виникають нові цифрові правовідносини, формуються цифрова правосвідомість і правова культура, змінюється юридична техніка, автоматизуються юридичні процеси, адаптуючи мову права до цифрової форми вираження [1, с. 42].

У даному контексті досить важливим є відслідковування цих процесів та визначення тих факторів, які зумовлюють деформацію правосвідомості. Їх немало. Серед суб'єктивних факторів, які сприяють викривленню правосвідомості, слід виокремити певні риси особистості, наприклад психопатія, низький самоконтроль та складний темперамент [2]. До об'єктивних чинних деформації правосвідомості можна віднести різноманітні за своєю природою явища: негативні умови сучасного світу, природні катаклізми. Зараз доводиться долати нові загрози, небезпеки, реагувати на виклики, які вимагають нових підходів до їх

вирішення [3]. Прикладом таких змін є трансформаційні процеси в суспільстві, зумовлені ідеологічними чинниками. Сучасний соціум перебуває у складному періоді розвитку, що характеризується переосмисленням системи цінностей, знеціненням моральних орієнтирів і правових засад. Відчуження особи від фундаментальних духовних цінностей та їх заміщення сумнівними установками спричиняє різні прояви деформації свідомості, що, у свою чергу, призводить до істотних негативних наслідків для індивіда. Зміна ідеологічних векторів, непередбачуваність соціальних процесів і загальна нестабільність супроводжуються поглибленням соціальної диференціації. Політичні процеси не завжди відбуваються в межах цивілізованих форм змагання за владу, що зумовлює порушення базових принципів правової держави, зокрема рівності всіх перед законом, незалежності судової влади та забезпечення державою основних прав і свобод людини. Сукупність зазначених чинників негативно позначається на рівні правосвідомості, а відтак і на характері правової поведінки. [4, с. 83].

До вагомих об'єктивних чинників травматичного характеру належать війна та зумовлений нею тривалий стрес, постійна загроза життю й здоров'ю особи, її правам і свободам, істотна майнова диференціація суспільства, поширення злочинності, корупції та відчуття несправедливості. Сукупність цих явищ спричиняє зростання соціальної напруженості, втрату життєвих орієнтирів, трансформацію ціннісних та ідеологічних установок, послаблення сімейних, родинних, професійних та інших соціальних зв'язків, а також збіль-

шення кількості осіб, які не знаходять свого місця в сучасному соціумі.

Слід погодитись із тезами Н. М. Пархоменка та В. І. Тимошенка, що особливе занепокоєння викликають такі соціальні детермінанти, як корупція, несправедливість і злочинність. Між рівнем корупції та станом правосвідомості і правової поведінки простежується пряма залежність: чим більш поширеними є безкарні корупційні практики, тим слабшою стає мотивація громадян до законослухняної поведінки та дотримання правових норм. Порушення прав і свобод людини нерідко є прямим наслідком корупційної діяльності. Зіткнення з несправедливістю формує у особи відчуття гніву, образи або безсилля, породжує прагнення відновити справедливість будь-якими засобами, у тому числі позаправовими [4, с. 84].

Звісно, вагомий вплив на деформацію правосвідомості спричиняють і економічні фактори, передусім бідність та безробіття, постійна інфляція та ціла низка економічних крих протягом останнім 10-20 років, які суттєво вплинули не тільки на пересічних людей, але і на держави у цілому.

Можна виокремити й такі визначальні чинники, як російсько-українська війна, тривале функціонування режиму воєнного стану та зумовлені цим суттєві обмеження основоположних прав і свобод людини і громадянина, а також постійні загрози особистій безпеці. У цих умовах пріоритет надається захисту публічного інтересу, який відображає потреби суспільства і держави, охоплюючи ключові сфери національної безпеки та оборони. Саме таке спрямування створює передумови

для подальшого забезпечення індивідуальних прав і свобод та визначає можливості їх реалізації. Водночас обсяг і рівень гарантування прав людини безпосередньо залежать від економічного, фінансового, політичного та правового потенціалу держави. За умови домінування публічних потреб і державних інтересів такі базові правові цінності, як свобода, рівність, гідність, права людини, власність, освіта, культура та інші, не завжди отримують повне й належне забезпечення [5, с. 39]. Війни спричиняють тривалі та стійкі наслідки для психічного і фізичного здоров'я населення, економічної безпеки та політичної стабільності [6].

При цьому важливим є визначення потенційних та вже існуючих ризиків та врегулювати ці відносини у правовому полі. За допомогою розвитку цифровізації впливу на правосвідомість, особливо пересічних українців, стає все більше. На жаль, не завжди цей вплив має позитивний ефект. Тому для запобігання можливого (або вже наявного) негативного впливу окремих складових цифровізації на правосвідомість вважаємо за необхідне криміналізувати певні діяння. І ця робота частково вже проводиться. Так, зміни внесено до Кримінального кодексу України.

По-перше, КК України доповнено статтею 111¹ «Колабораційна діяльність» [7], де у декількох частинах передбачено кримінальну відповідальність за діяння, які у тому числі негативно впливають на правосвідомість інших осіб. Так, у частині 1 цієї статті передбачено кримінальне покарання за **публічне заперечення громадянином України** здійснення збройної агресії проти України, вста-

новлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або **публічні заклики громадянином України** до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України. При цьому у Примітці 1 до статті 111¹ КК України зазначено, що: «у частині першій цієї статті публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації» [7].

Частиною шостою статті 111¹ КК України передбачено кримінальне покарання за організацію та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах. У Примітці до цієї статті визначено, що у частині шостій цієї статті під заходами політичного характеру розуміються з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо, а під **здійсненням інформаційної діяльності** розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації.

Таким чином, законодавець дає чіткий посил: поширення інформації, яка шкодить як самій державі, яка перебуває у режимі війни, так і впливає негативно на власних громадян, і потенційно на сприйняття держави Україна іноземними партнерами буде суворо каратись відповідно до санкцій статті КК України.

По-друге, в окремі склади злочинів додано таку кваліфікуючу ознаку, як «вчинення в умовах воєнного стану». Зокрема, така ознака додана до статей 185, 186, 187, 189, 191, як і в статтях 111 («державна зрада») та 113 («диверсія») КК України [7]. При цьому цілком справедливим є зауваження окремих науковців, що законодавцем вживаються різні терміни [8]. Так, у статті 67 КК України, яка визначає обставини, що обтяжують вину, вжито термін «використання умов воєнного або надзвичайного стану». Очевидно, що ці два терміни не є тотожними навіть при першому наближенні до їх тлумачення. Варто погодитись із науковцями, які зазначають, що передбачена п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України обтяжуюча обставина матиме місце при вчиненні не всіх злочинів, які мали місце в період дії режиму воєнного стану, а тільки тоді, коли діяння було пов'язано саме з використанням відповідних умов. Застосування ж такої кваліфікуючої ознаки як вчинення «в умовах воєнного стану», незважаючи на вживання в них практично однакового формулювання, юристами допускається диференційований підхід залежно від того, яке кримінальне правопорушення мало місце. Зокрема, стосовно злочинів проти основ національної безпеки України, таких як державна зрада та диверсія, воєнний стан виступає

кваліфікуючою ознакою незалежно від місця їх вчинення, що зумовлено їх безпосереднім зв'язком із умовами воєнного стану. Натомість щодо кримінальних правопорушень проти власності, кваліфікуюча ознака «в умовах воєнного стану», за позицією фахівців, підлягає інкримінуванню лише за наявності фактичного зв'язку з відповідними обставинами, зокрема у разі вчинення таких діянь у районах вогневого ураження, тимчасової окупації чи перебування військ, а також поза їх межами – у випадках посягання на майно осіб, які переміщуються до безпечніших регіонів України, або на їхнє майно. [9, с. 282].

Окремо необхідно розглянути зміни до Кримінального кодексу України, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022 № 2110-IX, які набрали чинності 16 березня. Цим Законом КК України було доповнено статтями 435-1, 436-2.

Стосовно статті 436² КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників», диспозиція якої викладена наступним чином: «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини тери-

торії України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України» у випадку приєднання до агресії РФ інших держав, що потребуватиме подальших змін до цієї статті.

Якщо у випадку зі статтею 436² логіка законодавця зрозуміла через необхідність вказівки на початок агресії саме 2014 роком, то в статті 435-1 можна було використати підхід включеної статті 111¹, де використано більш узагальнююче поняття «держава-агресор» [10, с. 289–290].

Такі важливі і начебто зрозумілі речі як початок війни в Україні, як і те, що він датується 2014 року на сьогодні все ще є предметом інформаційно-психологічного тиску на громадян України і не тільки. І в цьому контексті цілком слушним та виправданим є криміналізація подібних діянь та проведення чіткої інформаційної політики з метою у тому числі й запобігання деформації правосвідомості.

Висновки. Важливою і вкрай необхідною передумовою запобігання поширення процесів деформації правосвідомості під впливом цифровізації є належний рівень законодавчого регулювання відповідних правовідносин. Сьогодні цей процес ускладнено цілою низкою кризових явищ, які розвинулись як на фоні війни, так і через низку економіко-соціальних явищ.

Важливим є розуміння ризиків для поглиблення процесів деформації правосвідомості саме у період російсько-української війни. Необхідні нові засоби для боротьби з ни-

ми. Вважаємо, що проведено досить важливу роботу щодо криміналізації певних діянь, що на нашу думку, досить позитивно впливає і на запобігання деформаціям правосвідомості.

Перспективою наукових досліджень у цій сфері може бути аналіз факторів викривлення правосвідомості в умовах воєнного стану та відповідні дії органів державної влади, передусім, законодавчого органу, з метою зупинення негативних проявів цифровізації, а також моделювання потенційних ризиків та засобів їх усунення або ж нівелювання.

Список використаних джерел

1. Янчук Н. Д. Право в умовах цифрової трансформації сучасного суспільства. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 3. С. 3–7. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-92-3-7>.
2. Sinha S. Personality correlates of criminals: A comparative study between normal controls and criminals. *Industrial Psychiatry Journal*. 2016 Jan-Jun. Vol. 25(1). P. 41–46. DOI: 10.4103/0972-6748.196058
3. Tymoshenko V., Maksymov S., Makarenko L., Kravchenko O., Kravchenko S. Threats to human rights in a globalized world. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10(39). P. 9–15. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.39.03.1>
4. Пархоменко Н. М., Тимошенко В. І. Детермінанти та наслідки деформації індивідуальної правосвідомості за негативних умов сучасного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. № 1(81), С. 81–87. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.12>
5. Пархоменко Н. М. Трансформація ціннісних засад права та правотворчої діяльності в умовах воєнного стану. *Правова держава*. 2023. № 34. С. 37–47. DOI: 10.33663/1563-3349-2023-34-37-46
6. Lim, I. C. Z. Y., Tam, W. W. S., Chudzicka-Czupala, A., McIntyre, R. S., Teopiz, K. M., Ho, R. C., & Ho, C. S. H. (2022). Prevalence of depression, anxiety and post-traumatic stress in war- and conflict-afflicted areas: A meta-analysis. *Frontiers in Psychiatry*, 13, 978703. DOI 10.3389/fpsy.2022.978703
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.11.2025).
8. Коваль А. А., Самойленко М. С. Зміни до Кримінального кодексу в умовах воєнного стану: дискусійні питання. *Київський часопис права*. 2023. № 4. С. 138–143. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.21>
9. Мовчан Р. О. Аналіз законодавчого рішення про посилення кримінальної відповідальності за мародерство. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 281–285. (дата звернення: 18.11.2025).

10. Острогляд О. В. Кримінально-правова політика в умовах війни: законодавчий аспект. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 1. С. 286–290.

Cherkas Maryna, *Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor, Department of Theory and History of Law, Yaroslav Mudryi National Law University*
ORCID: 0000-0002-6939-9545

Deformation of legal consciousness in the age of digitalisation

The article is devoted to a comprehensive analysis of the deformation of legal consciousness in the era of digitalisation as a complex socio-legal phenomenon shaped by the rapid development of digital technologies and the transformation of the information environment. It substantiates that digitalisation significantly alters the ways in which law is perceived, as well as the mechanisms of formation of legal knowledge, evaluations and models of legal behaviour at both individual and collective levels. The study reveals the content of legal consciousness within the information society, identifies the key factors of its transformation, and outlines the characteristic forms of its deformation caused by the digital environment, including legal nihilism, simplified or fragmented perception of law, algorithmised thinking, and a decline in the critical assessment of legal phenomena.

Particular attention is paid to the analysis of both the positive and negative impacts of digitalisation on legal consciousness. The positive effects include expanded access to legal information, increased transparency of public authorities, and the development of e-justice and digital legal services, which contribute to higher legal awareness and greater civic engagement in legal processes. At the same time, the article emphasises that digitalisation generates a number of risks and threats, such as manipulation of legal information, the spread of disinformation, the devaluation of law as a result of its excessive technicisation, and the substitution of legal values with algorithmic decision-making. These processes may lead to persistent and systemic deformations of legal consciousness.

The article argues for the necessity of developing scientifically grounded approaches to minimising the negative consequences of digitalisation for legal consciousness. Such approaches should include the improvement of legal education, the development of legal culture, the strengthening of ethical standards of digital governance, and ensuring a balance between technological innovation and the fundamental values of law.

Keywords: *legal consciousness, deformation of legal consciousness, digitalisation, legal culture, information society, digital law, legal values.*